

Säilinud ürikutes mainitakse **Karulat** esmakordselt 1392.a. kui *paroch. Ecclesia Carvele* (kihelkonna kirik Karulas). Just siit said nime kihelkond ja hiljem tekkinud Karula mõis. See tõik seab omakorda kahtluse alla Karula nime seose karudega. Karusid ja suuri karulaani võis siin olla küll, ainult et karusid nimetati tol kaugel ajal Ugandis, seega ka Karulas hoopis ottideks. Just Ugandi tähtsaim linnus kannab lõunvaeestilist nime Otepää, s.o. oti pää ehk karu pea. Koduuurija Helbe Merila-Lattiku arvates tuleneb Karula nimi pigem lõuna-eesti sõnadest *karv*, *karvane*, *karune* (*Carvele*), s.o karm, ebasõbralik. Sellisena võis see raskesti läbitav ja haritav maa uusasukale tõepoolest paista ja sellest ka nime saada.

Lüllemäe nimi tuleneb võrumurdelisest sõnast *lüll*, mis tähendab võllast või karistuskohta. Seni lihtsalt üht mäeküngast tähistanud Lüllemäe sai aleviku nimeks nõukogude ajal, mil varem kasutusel olnud **Karula kirikuküla** arvati ideoloogiliselt sobimatuks.

START-FINIŠ Lüllemäe Suusamaa parkla

Otse üle tee asub Lüllemäe koolimaja ja kooli õuel kivi kirjaga „A. 1687 HARIDUSELU ALGUS KARULAS“.

Algas see Karula hariduselu kevadel 1687 esiti 5 õpilasega, kes kiriku juures katekismuse järgi lugemist õppisid.

Tänane Lüllemäe kool jätkab hariduse andmist varem Karulas tegutsenud paljude väikekoolide järglasena.

Alustuseks meenutame noore Karula hariduselu ühte võtmetegelast:

KP 43 Johann Hornung (u. 1660-1715) – *mälestuskivi lõunakül*l 1697.a. tuli Karulasse kirikuõpetajaks eesti keele arengus suurt osa mänginud pastor **Johann Hornung**, kes oli üks tulisemaid Forseliuse keele- ja pedagoogika pooldajaid Eesti rahvakoolides, nii et meil on põhjust oletada, et just tema juhtimisel Karula kool õige hoo Forseliuse vaimus sisse sai.

Kultuuriajaloolasel Liivi Aarmal õnnestus välja uurida **Bengt Gottfried Forseliuse ja Johann Hornungi** vahelised lähedased sugulussidemed. Johann oli Bengti isa Johann Forseliuse tütre (või tütretütre) poeg. Mõlemad poisid olid umbes üheeaalised, kasvasid koos üles Harju-Madisel ja käisid koos kooliski.

Johann Hornung võttis koos lapsepõlvekaaslase ja lähisugulase Bengt Gottfried Forseliusega osa 1687.a. Pilistveres toimunud piiblitõlkimise konverentsist, toetades viimase keeleparanduslikke uuendusi. Aastatel 1687 - 1688 eestindas koos Adrian Virginiusega Uue Testamendi, mis sai hilisemate piiblitõlgete aluseks. Peale Forseliuse hukkumist tormisel Läänemerel jätkas Hornung Forseliuse tööd keeleuuenduste alal. Eesti kirjakeele arendamisel on jääva väärtusega Hornungi keeleõpetusraamat "Grammatica Esthonica", mis ilmus 1693.a. Riias.

Hornung oli üks väheseid saksa päritoluga kirikuõpetajaid, kes elasid kogudusega kaasa vangistati nii rootslaste kui venelaste poolt. 1715. a. suri Põhjasõja raskused ja sellel raskel ajal ei põgenenud. Seetõttu kahtlustati teda reeturluses ja sõjavangis.

2000.a. paigaldas tänulik Karula rahvas Hornungile uue kiriku õuele mälestuskivi.

KP 31b Ararati mägi

See on ühtlasi kolme raja – Lüllemäe külaraja, Lüllemäe Rebaseraja ja RMK Rebäse maastikuraja kohtumispaik.

Selles, et Karulal on oma Ararati mägi, võlgname tänu siin 50 aastat koolmeisteri ja köstrina tegutsenud **Carl (Karl) Stimmile**.

Jaan Lattik: „Vana köster Stimm oli andnud köstrikohta ümbritsevatele mägedele piibli nimed. Oli leeritüdrukuid hoiatanud, et ärgu nad mingu Ararati mäele jalutama, seal olevat poisse liikumas. Mingu nad parem Geneetsareti järve äärde – seal ilvat teerada. See oli muidugi Köstrijärv. Enne Araratiks saamist kandis mägi **Aarani** nime.

Araratist põhjapoole jääva kahetipulise mäe nimi on Karula Rahvuspargi esimesel kaardil Jaanimägi ehk Kristuse kannatuse mägi. Seegi nimi võib olla köster Stimmi pandud. Mäel kulgevad praegu üles-alla Lüllemäe suusarajad. Kui füüsiline ettevalmistus kehvapoolne, kujuneb tõusudest üles ronimine tõesti kannatuseks.

Araratist kirdesse jääv 75,3 m kõrgusel üle merepinna asuv **Köstrijärv** on kõrgustiku põhjanõlval paikneva Karula Pikkjärve (94,9 ha) järel kõrgustiku loodeosa suuruselt teine järv. Selle pindala küübib üle 10 ha (10,4 ha), seejuures on pikkus 640 m, laius aga 470 m. Järv on madal, maksimaalne sügavus vaid 4,4 m. Nagu kõik Karula kõrgustiku kuplivatehahelised väike-järved, on seegi järv raugastumas, täitunud muda ja taimestikuga. Järve pinnal õitseb hulgaliselt vesiroose.

Ararati järvepoolne nõlv on väga järsk, kaldenurk on üle 24°. Ülejäänud nõlvad on laugemad.

Lõunas näeme iidsete tammedega ja vahtratega **Taitse** (varasem nimi olnud Talitse) **endist talukohta**, ühte ümbruskonna vanemat (umbes 1580.-1590. aastast).

Edelas paikneb väike ümmargune **Raudjärv** (0,3 ha).

KP 44 Raudjärv

See on väike, väga sügav, väga külma veega järveke. Vanasti olnud sellel kohal, kus nüüd järv lainetab, suur ja tore loss. Lossiomaniuk rikkad ja võimsad, kuid õelad ja halastamatud oma talupoegade vastu.

Ühel ööl aga saabus kättemaks – pikne löi lossi torni ja loss vajus müriinal maa sügavusse. Sellel kohal avanes Raudjärv, mille vesi on raudkülm külmade südamete tõttu, mida ta oma voogude all varjab.

Praegu troonib Raudjärve ümbritsevas soos kobras.

Raudjärvest voolab põhja suunas välja oja, mis teinud väikese ringi ümber kahe “tipuga” liitvormi ehk Kristuse kannatuse mäe, suubub Köstrijärve.

KP 45 Verioja, Rebase talu

Meie ees on **Verioja** ehk Sunda ehk Metsoja. Metsõja on küll hilisem nimetus. See Rebase Tornimäe idanõlvalt Rebasejärvest algav väike oja on ümbruskonna suurim veesoon, mis on juba möödunud Papi- ja Köstrijärvest, siirdub edasi Kantsi järve, sealt Mudajärve ja Laanemetsa oja kaudu Koivasse ning lõpuks jõuavad Karula kõrgustiku lõunapoolsed veed Riia lahte.

Veidi põhjapoole jäävast endisest suurest ja jõukast Rebase talust on pikemalt juttu RMK raja vaatepunktis 8.

20. sajandi alguse Rebase talu on oma noorpõlve mälestustes meenutanud siin mõned aastad elanud Vabadussõja võitleja, maailmameredel seilanud laevaohvitser ja riigikogulase Jüri Toomepuu isa **Juhan Toomepuu**:

Rebasel oli peremehe elumaja ja endine auruveski ühe katuse all, otse oja kaldal. Plats all oja ääres oli umbes kolmandiku vakamaa suurune neljanurkne tasandik. Ühest küljest oli see piiratud ojaga, kahest küljest kraaviga, mille taga oli kohe heinamaa ja neljanda piiri moodustas tee, mis viis mäe rentnike elumaja ja aida juurde. Meie maja oli diagonaalis üle platsi, peremehe maja vastas, esiküljega oja poole. Vaba ala hoonete vahel oli muru, millel oli paar suurt veskikivi küljeli, tõendina,

et seal oli kunagi veski olnud. Nüüd kasutati neid istumiseks, kus pühapäeval „kahemaja“ rahvas juttu ajas. Rentnikkude maja asus meist palju kõrgemal, umbes sada meetrit eemal. Igal rentnikul oli ainult üks tuba ja koridoris pliit. Nendel oli ait lähedal – üle tee. Ka meie ait oli seal, kuni peremees laskis enesele ja meile uue aida ehitada, alla teeäärsesse nurka. Meie maja ja rentnike vahel, poole maapeal, oli saun – peaaegu kõigist kolmest majast ühekaugusel. Nii olime pererahvaga „alarahvas“ ja rentnikud „mäe rahvas“.

Mägede vahel olid heinamaad. Kõige kõrgem oli Kunnumägi peremehe maa-alal, see oli osaliselt kasutamata ta järsu kõrguse tõttu. Teine suurem mägi oli Värtemägi, mis oli oma hea pinnase tõttu üleni põllu all, kuigi kündmine ja sõnnikukoormaga mäe otsa minek oli omaette probleem. Siis oli veel Kruusmägi, mille nimest juba võib aru saada, et see põllumaaks ei sobinud ja kuulus karjamaa alla. (*„Vara-valgest õhtu ehani“ 1995*)

KP 46 Rebase Tornimägi

Rebase Tornimägi on Karula kõrgustiku kõrgeim koht. Kõrgust 137,8 m. Võrreldes Haanja ja Otepää kõrgustikuga on Karula kõrgustik tunduvalt madalam. Ta ei saagi nii kõrge olla, kui Haanja ja Otepää. Ta on üksnes nende kõrgustike jääaja lõpus liustike sulamisel toimunud kokkupörke tulemusena tekkinud plekihunnik. Aga selle eest palju vahelduvalt ja liigestatum.

Siinsest 30-meetri kõrgusest vaateornist avaneb avar vaade kogu kõrgustikule ja kaugemalegi. Hea nähtavuse korral haarab silm Otepää kõrgustikku, ulatume vaatama ka Haanja ümbruse kõrgematele küngastele ja Ähijärve äärde. Lõunasse jäävad Mustjõeni ja Koivani küündivad ulatuslikud metsamassiivid. Lääne suunas haarab pilku maailine Köstrijärv, järvest tagapool aga võib aimata Lüllemäe asula katuseid. Põhjas, teisel pool Lüllemäe – Antsla maanteed paistab kuuse-kasemetsaga kaetud **Hallimägi**, mis on ka üks kõrgustiku kõrgemaid (127,8 m).

KP 47 Peksukivi

Karula mõis sai tegelikult alguse 15. – 16. sajandil suure Sangaste majandusmõisa karjamõisast nn. Mäe-Karula aladel Rebasel. Praegu on selle koha nimeks **Rebasemõisa**.

Rebasemõisas asunud mõisniku esimesest residentsist annavad tunnistust mõningad müürijäänused.

Mõisaelu mõisasunduse all oli raske ja vaevaline. Vallakohtud olid ka härrade võimu all ja sealt oli raske õigust loota. Iga eksimuse eest saadeti peksupingi peale. Peksa võis saada sellegi eest, kui teomees viinaköögi juurde toored puud tõi.

Sellest ajast on alles Rebasemõisa bussipeatuse juures endine mõisarehi. Rehe maakivist seinu sisse on müüritud **peksukivi**. Peksukivi peal sai sõnakuulmatu töötegija oma hoobid kätte. Vana jutu järgi olevat peksetu käest iga löögi eest viis kopikat nõutud.

KP 48 Kuningamägi

Poolel maal Lüllemäe ja Rebasemõisa vahel voolab maantee alt läbi Verioja, nõukogude ajal ka Metsoja. Koht ise kannab uhket nime – Kuningasild. Kuningasillast põhjapoole jääb Papijärve ümbritsev Kuningasilla soo ehk Kuningasoo, kirdesse Kuningamägi. See paikkond on saanud oma nimed siin Põhjasõja ajal laagris olnud kuulsa rootsi kuninga Karl XII (keda rootsi rahvas hüüab tänini hellitavalt Tosina-Kalleks) väesalga järgi, keda juhatasid oberstleitnandid Kaulbars ja Brömsen.

2. jaanuaril 1708 korraldati üllatusrünnak Karula kiriku juures kindralmajor Otto Rudolf von Schambergi juhatusel laagris olnud vene vägedele. Rootslaste alul ootamatusest saadud edu sulas tunduvalt arvukama vastase ees kokku ning oldi suurte kaotustega sunnitud taganema.

Ajaloolased on välja uurinud, et talvelahingu ajal asus laagripaik Kuningasilla soo peal. Jaan Lattiku jutus „Räägi mulle üks jutt“ kirjeldatud suvelahingu ajal oli tõenäoliselt laagripaigaks kuivemat kohta vaja ja lameda harjaga Kuningamägi võis selleks sobida küll.

Aga selles, et kuningamägede vallutamine pole mingi naljategu võime ise veenduda Kuningamäkke ronides.

KP 49 Rehemägi

Mägi on ilmselt nime saanud mäe jalamil varem asunud kõstri rehe järgi (Kõrgemäe juures oli kirikumõisa rehi). Taas avaneb suurepärase vaade Kõstrijärvele ja Karula kõrgustiku kõrgeimale mäele Rebase Tornimäele . Üle Tornimäe nõlval kasvava kuusiku kõrgub ka vaatetorn ise.

Järve ääres asuvad punastest tellistest endine kõstrikool (ka leerimaja), samuti hiljem ehitatud "Kalevi" spordibaasi hooned ja rajatised.

Otse järve kaldal sirgub 17 m kõrge ja 2,45 m ümbermõõduga **must e. sanglepp**. See ilusa laia võrega puu on võetud kohaliku tähtsusega objektina looduskaitse alla. Kaitse all on ka Kõstrijärv.

1819. a. Liivimaa talurahvaseaduses oli nõue asutada koolid igas vähemalt 2000 mees-hingega kihelkonnas. Karulas avati kihelkonnakool 1850.a. esimesena Valgamaal ja tegutses 1897. a.-ni. Kooli asukohaks sai Kõstrijärve kaldale 1785.a. ehitatud korralik kivimaja. Arvata võib, et majas töötas kool juba varem. Õpetust jagas 1846.a. Karulasse asunud kõster ja legendaarne koolimees **Carl Stimm**.

Vanast koolimajast oli veel hiljaaegu säilinud kasutamiskõlblik tellisvõlvidega kelder ja mullaga täidetud alusmüüri kungas.

1892/93.a. valmis vana koolimaja kõrval Pihkva ehirtusmeistrite tööna uus punastest tellistest leerimaja. 1893.a määras kirikukonvent abiks vanale kõster Stimmile, kes selleks ajaks oli Karulas töötanud juba 47 aasta, agara koolimehe **Heinrich Bergmanni**. Kõster Stimm lõpetastöö alles 50 tööaasta täitumisel ja ta saadeti austusavaldustega pensionile. 1893.a. sai Bergmann loa oma eluruumides uues leerimajas **erakooli** avamiseks. Selle kooli õpetajaks oli koos oma vennaga **revolutsionäär Jaan Sihver**, kes langes eesti kütipolgus Narva rindel 28. novembril 1918. a. Jaan Sihver oli pärit Viljandimaalt suurest talust. Tema isa ja vennad võitlesid aktiivselt Vabadussõjas. Seda on paraku hiljemgi ette tulnud, et isad võitlevad poegade ja vennad vendade vastu.

Kõstrijärvel töötas kool mitmesuguses staatuses ja vaheaegadega kuni Lüllemäe uue koolimaja valmimiseni 1964.a.

Koolimaja tagastati omandireformi käigus Karula kogudusele ning ülejäänud hooned anti 1994.a. Karula valla munitsipaalomandusse.

Praeguseks on nii koolimajal kui teistel hoonetel ja rajatistel uued omanikud.

KP 50 Kõrgemägi

... See oli just kui looduse ime, et kohe silme ees igal pool mäed. Karula kuplistik iga seltsi ja sorti mägedega võis tõepoolest üht võõrast inimest, kes esmakordselt sinna valda juhtus sõitma, tuli too reisija Harglast, Sangastest või ka Urvastest või veelgi kaugemalt, võluda ja haarata oma künkalise käega sülle. Oma valla inimene loomukohaselt ei näinud midagi erilist Jumala ilusas loomingus. Arvas, et pidigi nii olema. Kui sõnnikukoorem järsu mäe kaldal ümber läks, siis kirus, et "misjaoss siia

näid mäki nii pallu om visat".(Jaan Lattik. "Mõrsjapärg",1951)

Kõrgemäelt avaneva vaate ees ei pea ka Karula valla inimene silmi maha lööma. Üle Kõstrijärve ja Köstrisoo nõo kõrguvad Hallimägi ja Rebase Tornimägi. Siit tehtud Toomas Trapido foto ehib Karula Rahvusparki külalistemaja konverentsisaali seinale.

Kõrgemäe läänenõlval paikneb **Rehemäe talu**. Sellel kohal asus endine **kirikumõisa** suur **rehi**. Selle suurust näitab seegi, et talu ehitamisel eluhooned rehe vundamenti ühte, abihooned aga teise otsa rajati, vahele jäi veel paras õuemaagi. See rehi oli omamoodi kultuurimajaks moodunud sajandi lõpul. Suviti kohandati avar rehealune laudade ja pakkudega istmetega pidude kohaks. Sajandi lõpul mängiti siin mitmeid näidendeid, nagu Lydia Koidula "Saaremaa onupoeg", "Säärane mulk" ja "Kroonuonu", August Kitzbergi "Rätsep Õhk", "Sõda pruudi pärast", "Koit ja Hämarik" jt.

Kirikumõisa rehest on rahva mälestustesse jäänud ka üks sünge, kuid tööle vastav lugu. 1821.a. talvel tungis marutõbine emahunt Sangastest tulles Kaagjärve, Pikkjärve ja Karula aladele ning pures ja hammustas 12 tunni jooksul 32 inimest, enne kui ta suudeti maha lüüa. Taudihaiged toodi kirikumõisa rehte, kus neid valve all kinni hoiti kuni nad krampides ja valudes surid.

See tohutu inimlik tragöödia on leidnud kajastamist **Bernnard Kangro** 1947.a. paguluses kirjutatud näidendis "Hunt" (trükkis ilmus 1967). 1991.a. pani näidendi võru keelde ümber Kauksi Ülle. Nüüd juba pealkirja all "Susi". Näidendi esimest vaatust mängiti 5. augusti 1995 südaöösel Lüllemäel, Kaika VII suveülikoolis (tervikuna esmakordselt "Vanemuises" 5. novembril 1995).

Antsla lähiselt Oekülast pärit **Bernnard Kangro** on Karulaga vägagi tihedalt seotud. Siin elasid tema sugulased, siit kaudu kulges koolitee Valka, siit leidis ta endale abikaasa. Tema loomingus kohtab üsna sageli Karula motive.

Karulast leidis endale abikaasa ka **Ain Kaalep**. Ain Kaalepi huvi Karula vastu pärineb tegelikult varasemast. Nimelt olnud Jaan Lattiku "Meie noored" esimene raamat mille ta iseseisvalt kaanest kaaneni läbi luges.

Et raamatus räägivad lapsed huvitavat Karula murret, siis õppis Ain Kaalep ka ise selle keele ära. Praegu on Valga- ja Võrumaa piiril asuvas Sora talus Ain Kaalepi suvekodu.

Sünnilt Karula mees on Öru metsavahi poeg **Valev Uibopuu**.

Paguluses töötas Valev Uibopuu aastaid koos Bernard Kangroga Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastuses Lundis. Kirjaniku soovi kohaselt maeti urn tema säilmetega Karula surnuaeda.

Kuid kindlasti on Karulast kõige rohkem kirjutanud **Jaan Lattik**. Tema „Meie noorte“ Karulat võrreldakse õigusega Lutsu Palamusega ja Tammsaare Vargamäega.

Koostas Toivo Kotov 2011 - 2014

Juku-Peedu püsirajad 4

Lüllemäe Rebaserada